

ИСЛОМИЙ МОЛИЯ ВА БАНКЛАРНИНГ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ АСОСЛАРИ

Набиев Карим Камилович

*Тошкент Давлат Иқтисодиёт
Университети “Молия ва бухгалтерия
ҳисоби” кафедраси доценти*

Аннотация

Исломий молия ва банк тармоғи бугунги кунда бутун жаҳонда тутган урни ва уни жадал ривожланиб бораётган ва инновацион молиялаштириш механизмларини ўзида жамлаган соҳалардан бири ҳисобланади.

Аннотация

Исламская финансовая и банковская сеть сегодня является одной из сфер, занимаемых во всем мире, и которая стремительно соблюдается и включает в себя механизмы инновационного финансирования.

Abstract

The Islamic financial and banking network today is one of the spheres occupied all over the world, and which is being rapidly observed and includes innovative financing mechanisms.

Кириш

Исломий молия тармоғи бугунги кунда жаҳонда жадал ривожланиб бораётган ва инновацион молиялаштириш механизмларини ўзида жамлаган соҳалардан бири ҳисобланади. Мутахассисларнинг фикрига кўра, исломий молия муассасалари ялпи активлари миқдори 2,5 триллион АҚШ долларини ташкил этади ва йилига 15–20% га ўсиб бормоқда. Аҳолисининг асосий қисми мусулмонлардан иборат бўлган давлатлар учун ушбу тармоқни ривожлантириш, айниқса, долзарб ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев ИХТ ТИВ кенгаши 43-сессияси очилиш маросимида сўзлаган нутқида «Ислом олами улкан иқтисодий, инвестицион салоҳият, энергетика ресурсларига эга. Улардан тўғри фойдаланиш, Ислом ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатларнинг халқаро савдо иқтисодий, молиявий, инвестицион ҳамкорлигини кенгайтириш, мамлакатларимизни бирлаштирадиган транспорт йўлларини ташкил этиш юксак иқтисодий тараққиёт кўрсаткичларига эришиш имконини беради ва бу пировард натижада бошқа барча соҳаларнинг ривожланишида асос бўлиб хизмат қилади», – дея таъкидлаб ўтган эди.

Ҳар қандай муассасавий тармоқ уни тартибга солувчи қоида ва низомлар, ўрнатилган қонунлар мавжуд бўлган тақдирда фаолият кўрсатади. Мусулмонлар турмуш тарзини тартибга солувчи қоидалар ислом қонунлари мажмуи – ислом

шариатда ифодаланган. Ушбу қонунлар тўрт манбага эга. Биринчиси – муқаддас Қуръон Карим бўлиб, у диний билимларнинг асл ва ўзгармас манбаси ҳисобланади. Қуръон Карим Пайғамбар саллоллоҳу алайҳи васаллам орқали Жаброил (алайҳиссалом) воситасида етказилган Аллоҳнинг ваҳийларини ўз ичига олган бўлиб, бутун инсониятга йўлланган илоҳий кўрсатма ҳисобланади. Мазкур қонунларнинг иккинчи манбаси ҳадислар ҳисобланади. Улар Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустофо саллоллоҳу алайҳи васалламнинг қавллари ва тутумлари ёки улар билан боғлиқ воқеалар тўғрисидаги қисқа ривоятлар бўлиб, Пайғамбар саллоллоҳу алайҳи васаллам суннатлари асосини ташкил этади. Шариат қонунини шакллантирувчи учинчи манба «ижмо» деб аталади. Ижмо – обрўли исломий олимлар томонидан аниқ бир масала ёки ҳолат учун ишлаб чиқилган ечимлардир. Ислом анъаналарида Қуръон ва суннатдан мустақил хулоса чиқариш ҳуқуқига эга уламолар мужтаҳидлар деб аталади. Тўртинчи манба «қиёс» деб номланади. Ушбу атаманинг дастлабки аҳамияти «ўлчаш» ёки «икки ашё ўртасида таққослаш ўтказиш» сўзларидан келиб чиқади. Қиёс – мураккаб ва мунозарали масалалар бўйича Қуръон Карим ва ҳадисларда баён этилган асосларга кўра, мужтаҳидлар томонидан янги ечимларни ишлаш ва монандлиги асосида ҳукм чиқаришдир.

Ислом ҳуқуқшунослигида Қуръон Карим ва ҳадисларга асосланган далиллар шаръий (қонуний) далиллар дейилади, уларнинг ишончлилиги ҳар қандай гумонлардан холидир, чунки мазкур икки манба ислом таълимотининг мутлақ ҳаққоний ва мустаҳкам асосини ташкил этади. Ижмо ва қиёсга асосланган далиллар, шунингдек, «фуру» – шариат ҳуқуқининг тармоғи сифатида ҳам маълум

Исломий молиянинг асосий тамойиллари. Яккахудоликка асосланган барча динларнинг, шу жумладан, яҳудийлик, насоролик ва исломнинг асосий ғояси – оламларнинг ягона Аллоҳ тарафидан яратилганлиги ва бошқарилишига имон келтиришдир. Аллоҳ инсонни яратди ва Ўзининг амрлари воситасида маълум вазифаларни бажариши учун ердаги халифаси қилиб тайинлади. Ушбу амрлар ибодат қилишнинг айрим шакллари билан, яъни диний маросимлар билан чеклаб қўйилмади. Аксинча, улар ҳаётимизнинг катта қисмини, қарийб барча жиҳатларини қамраб олади. Мазкур амрлар, инсон фаолияти ўз заковатини рўёбга чиқаришга имкон қолдирмайдиган даражада чекловчи ҳисобланмайди, лекин шу билан бирга ҳаётнинг барча жабҳаларида, инсон хоҳиш ва идроки эркинлиги учун имкон беришда икки ёқлама маъно касб этмайди.

Шариат томонидан фоизлар ундиришнинг тақиқлаш мақсадларига ёки мантиқий асослашга нисбатан турли томонлар турфа муносабат билдирганлар. Ислом ҳуқуқшунослигининг барча мувофиқ тамойиллари ва матнларини инобатга олиб шуни тасдиқлаш мумкинки, қатъий ҳисобланган ягона сабаб моддий бойликларнинг адолатли тақсимланишидир, чунки рибони тақиқлашда

бойликларни бир гуруҳ кишиларнинг кўлида тўпланишининг олдини олиш кўзда тутилган, ушбу тақиқ Қуръони Каримдаги «Сизлардан бойларингиз орасида айланадиган нарса бўлиб қолмаслиги учун, Пайғамбар сизга нимани берса, ўшани олинглар ва нимадан қайтарса, ўшандан қайтинглар. Аллоҳдан кўрқинглар. Албатта, Аллоҳ азоби шиддатли зотдир» (Ҳашр сураси, 7-оят) оятидаги амрлардан келиб чиққан. Шундай қилиб, рибони ман қилишнинг асосий мақсади бойликларни бир гуруҳ, яъни банк ёки алоҳида шахслар кўлида жамланишга олиб келадиган йўллари тўсиш ҳисобланади.

Аксарият инсонлар учун рибони ман этиш тўғрисидаги масала – бу оддийгина диний тоат-ибодат масаласидир. Қуръони Каримдаги оятлар рибони ман қилади, шунинг учун у ман этилган сифатида кўриб чиқилиши лозим ва ақл-идроққа асосланган далилларни келтиришга ҳеч қандай зарурат йўқ. Айримлар рибонинг тақиқланиши ўта дабдабали ҳаётдан асрайди, кўп миқдорда бойликлар тўплашни ман қилади ва бу ҳар тарафлама ривожланишга олиб келади, деб айтадилар. Учинчилари ушбу тақиқ адолатсизликнинг олдини олади, демак, адолатсизликнинг мавжудлиги ман этишнинг ягона сабаби, деб ҳисоблайдилар. Улар мана шу асосда фоизлар ва судхўрлик ўртасида тафовутларни кузатадилар ҳамда замонавий тижорат фоизлари ўтган даврларда бўлгани каби у қадар кескин эмаслигини қайд этадилар. Улар атамадаги ноаниқлик туфайли мана шу нуқтаи назарни маҳкам тутадилар, чунки у фикрлар эркин талқинида эгилувчанликни таъминлайди. Лекин фақат ушбу сабабга боғлаб унга урғу бериш ҳам у қадар тўғри бўлмайди.

Исломий молиялаштиришнинг ўзига хос муҳим жихатларидан бири – воқелиқдаги (реал) активлар асосида молиялаштиришдир. Молиявий соҳанинг оддий капиталистик концепциясида банк ва молиявий муассасалар фақат пуллар ва монетар мажбуриятларни сотиб оладилар ва сотадилар. Бошқа томондан ягона илоҳга эътиқодда пуллар савдо предмети сифатида тан олинмайди. Пуллар ўзича ҳеч қандай қийматга эга эмас, у фақат алмашинув воситаси, товар ёки хизматнинг пулдаги эквивалентидир. Қандайдир қийматга эга бирон нарса пулга сотилса ёки турли валюталар бир-бирига алмашганда, фойда пайдо бўлади. Пуллар (бир валютада) ёки уларнинг ўрнини босувчи қоғозлар билан кредит-қарз амалиётлари натижасида олинган фойда ўзида пуллик қўшимча қийматни ифодалайди, демак, у ман этилган ҳисобланади. Ижара ва муробаҳа воситалари ҳам активлар билан буткул таъминланган ҳамда ушбу воситалар орқали молиялаштириш фоиз асосидаги молиялаштиришдан қуйидаги жихатлар ила фарқланади: – анъанавий молиялаштиришда молиялаштирувчи (банк, муассаса) ўзининг мижозига ссуда фоизи сифатида пулларни беради, шундан кейин у ушбу маблағлар мижоз томонидан қандай ишлатилишига алоқадор бўлмайди. Муробаҳа билан бўлган вазиятда молиялаштирувчи томонидан мижозга пул (нақд) берилмайди; – муробаҳа асосли эканлигига қўйиладиган асосий

талаблардан бири товарнинг молиялаштирувчи томонидан сотиб олиншидир, бу эса унинг миждога қайта сотишдан олдин товар бўйича хатарни ўзига олишини англатади. Молиялаштирувчи давогар бўладиган фойда у ўзига олган хатар учун устама ҳисобланади. Бундай амалиёт фоиз олишга асосланган қарз ҳисобланмайди; – фоизли даромад келтирувчи қарзда қарздорга қайтиши лозим бўлган миқдор вақт ўтиши билан кўпайишда давом этади. Бошқа томондан мунобаҳада келишувдан кейин сотиш баҳоси ўрнатиб қўйилади. Натижада, агар харидор (банк миждо) ўз вақтида тўловларни амалга оширмаса ҳам, йиғимлар тўлови масаласини тартибга солиш кечиккан тақдирда ҳам сотувчи (банк) белгиланганидан юқори баҳони талаб қила олмайди. Бу шариатда пулларнинг даврий ўлчови концепцияси мавжуд эмаслиги билан изоҳланади; – шунингдек, лизингда ҳам молиялаштириш фойдаланиш ҳуқуқига эга амалий активларни бериш йўли билан амалга оширилади. Мулкни сотиб олиш ва кейинчалик ижарага бериш билан боғлиқ хатарлар ижаранинг бутун муддати давомида ижарага берувчи молиялаштирувчи зиммасига юкланади, бундан агар лизинг активи буткул йўқ қилинадиган бўлса ва лизинг олувчи томонидан совуққонлик ёки нотўғри фойдаланиш фактлари аниқланмаса, у ҳолда зарарлар молиялаштирувчи ижарага берувчининг зиммасига юкланиши маъноси келиб чиқади. Бу ҳолатда миждо тақдим этилган моддий гаров ҳисобига биргаликда (солидар) масъуллиқни зиммасига олган бўлади.

Сўнги йилларда ўзининг фаолият механизмларига юқори даражада қизиқиш ҳамда глобаллашувнинг ўсиши билан боғлиқ ҳолда, исломий банкинг шиддатли ривожланишни бошдан кечирмоқда. 500 га яқин исломий молиявий муассасалар оддий чакана молиялаштиришдан тортиб, корпоратив таркибли қимматли қоғозларни чиқариш усуллари билан маблағ жалб этишга қадар бўлган кенг миқёсдаги хизматларни тақлиф этмоқдалар. Умуман, исломий банкларнинг фаолияти қуйидаги асос бўлувчи қоидаларга таянади: – пул пулдан пайдо бўлмаслиги керак, яъни капиталнинг ўсиши соф пул айланмаси соҳасида амалга ошиши мумкин эмас; – инвесторларнинг даромади савдо ва ишлаб чиқаришга қилинган инвестициялар билан боғлиқ бўлиши керак; – битим иштирокчилари ўртасидаги муносабат шерикчилик асосида қурилиши лозим; – пул товар ҳисобланмайди, у фақат қиймат ўлчовидир. Пул маблағларини сафарбар қилиш усуллари улушли иштирок (ҳиссадорлик капиталига инвестиция киритиш эвазига маблағларни жалб этиш) ва сукук сертификатлари ҳисобланади. Товар-пул айланмаси асосида фақат воқеликда мавжуд товар ва хизматларга тааллуқли битимлар ётади. Исломий ва анъанавий банклар фаолиятининг умумий таърифи қуйидагилардан иборат: – исломий ва анъанавий банкларнинг фаолият мақсади тижорий хусусиятга эга ҳамда фойда олишга қаратилган; – банклар фаолияти қоидаси – молиявий воситачилик ҳисобланади; – банклар тижорий, инвестицион ва универсал фаолиятга ихтисослашади; – банклар бизнесининг стандарт

йўналишлари корпоратив бўғим ва жисмоний шахслар бўғимларига ажралади; – банк фаолиятидаги амалиёт шакллари: ҳисоб-китоб амалиётлари, пул ўтказмалари, валюта алмаштириш, документар амалиётлар, молиялаштириш амалиётлари ва инвестицион – банк амалиётлари; – банклар фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш: корпоратив бошқарув, хатар менежменти, ликвидлиликни бошқариш, комплайнс-назорат, ички назорат тизими. Исломий банклар фаолияти хусусияти қуйидаги жиҳатлари билан таърифланади: – ислом фикҳига мувофиқ фаолият устидан ички назорат таркиби (шариат бўйича кузатув кенгаши, шариатга мувофиқликни таъминловчи ички аудит вазифаси) ила корпоратив бошқарувни қуриш; – хатар-менежментининг вазифаси маҳсулот (хизмат)ларнинг хусусияти ва банк ҳамда мижоз ўртасидаги ўзаро муносабатларни ифодалайди; – ликвидликни бошқариш (ALM) вазифаси шакллантириладиган банк активларининг, айниқса, банкнинг қисқа муддатли (жорий) ликвидлигининг шариатга мувофиқлигини таъминлаш борасидаги тавсифини акс эттиради; – мижоз ва омонатчилар фаолияти натижаси (фойда ва зарар) да банкнинг, банк фаолияти натижаси (фойда ва зарар) да мижоз ва омонатчиларнинг иштироки; – исломий банк маҳсулотлари ва хизматлари хусусиятини ифода этадиган банк амалиётлари ҳисоби стандартлари (AAOIFI стандартлари); – банк фаолиятининг омонатчилар бохабарлиги учун буткул очиқлиги. Омонатчи банкнинг шерикларидан бири сифатида кўриб чиқилади. Исломий банкинда банклар ва улар омонатчиларининг фойдаси турли лойиҳаларга киритилган маблағлар ҳисобига, воқеликдаги товар ва хизматларни яратувчи тадбиркорлик фаолияти жараёнида шаклланади. Капитал фақат савдо ва ишлаб чиқариш мақсадларига ишлайди. Банк асосан шерик (мушорака шартномаси) ёки траст жамғармаси (музораба шартномаси) сифатида иштирок этади. Ҳар икки томон – банк ҳам, мижоз ҳам шартномага кўра лойиҳадан келадиган фойда ва зарарни тақсимлаб оладилар ва шунга мувофиқ, фойда олиш учун саъйҳаракат қиладилар. Исломий банклар ўз фаолиятини икки шаклдаги банк тизимида амалга оширади: 1) ислом фикҳи меъёрларига буткул мувофиқ тизим (Покистон, Судан, Эрон банк тизимлари); 2) давлат органи томонидан алоҳида тартибга солинадиган ва исломий банклар фаолияти анъанавий банклар билан бир қаторда фаолият юритадиган дуалистик тизим. Тўлақонли исломий банклар учун банк фаолиятини шариат қоидаларига мувофиқлигини тартибга солиш марказий банк ва банк назорати органлари даражасида амалга оширилади. Исломий банк қошида иш юритадиган шариат кенгаши банк битимларининг исломий молиялаштириш қоидаларига мувофиқлигини назорат қилади. Тадқиқотлар натижаси мижозлар маблағларини жалб этишнинг қўшимча воситаси бўлиб хизмат қилиши мумкин, яъни ушбу воситалардан фойдаланишда ислом меъёрларига риоя этишнинг кафолати сифатида қатнашади.

Биздан жуда кўпчилик ислом дини талабларига мувофиқ фаолият олиб боровчи тижорат банки ёки ҳеч бўлмаса бирор молия муассасаси борми Ўзбекистонда, деб сўрайди. Биз бундай саволларга, “афсуски, бугунги кунда мамлакатимизда бирорта ҳам бундай банк йўқ”, деб жавоб берамиз, ва ҳар сафар шундай жавоб берганимизда ичимиздан зил кетамиз, чунки 36 миллионлик аҳолисининг тахминан 90 фоизи мусулмон бўлган юртда бирорта ҳам ислом банки йўқ, деб жавоб бериш биз учун оғир ва уятли. Нима учун уятли деганда, Марказий Осиё давлатлари ичида фақат бизда ва Туркменистондагина бирорта ислом банки йўқ! Нафақат ислом банки, балки ислом дарчаси ҳам йўқ. Ваҳоланки бир нечта тижорат банки сўнгги икки йилда бу йўналишда бир қатор ташкилий ишлар амалга оширилган, хусусан, Ислом тараққиёт банки гуруҳига кирувчи Хусусий Тармоқни Ривожлантириш Ислом Корпорацияси (ICD) билан ислом дарчалари очиш юзасидан шартномалар имзоланган, тегишли ходимлар ушбу дарчаларда ишлашга тайёрланган, ислом дарчаси фаолияти учун биринчи навбатда зарур бўлган дастурий таъминотлар ўрнатилган.

Алҳамдулиллаҳ, амалга оширилган ишлар бесамар кетмади. 2023 йил 10 январ куни, халқимиз анчадан бери кутган қувонарли ҳодиса юз берди — мамлакатимиздаги йирик хусусий банклардан бири бўлган Трастбанк ислом молияси тамойилларига мувофиқ фаолият олиб боровчи ўз шўъба молия муассасасини ишга туширилди. Ушбу молия муассасаси Ислом тараққиёт банки гуруҳига кирувчи Хусусий Тармоқни Ривожлантириш Ислом Корпорациясининг маслаҳат ёрдамини жалб қилган ҳолда ташкил қилинди. Албатта, бу тўлақонли ислом дарчаси эмас, лекин анъанавий тижорат банки томонидан таъсис этилган мамлакатимиздаги биринчи ислом молия муассасаси ҳисобланади.

Хулоса

Ташкил этилган “Trast Muamalat” компанияси биринчи навбатда кичик ва ўрта бизнесни, дунё бўйича ислом молияси маҳсулот ва хизматлари ичида энг кўп қўлланиладиган муробаҳа ва ижара (ислом лизинги) молия маҳсулотлари орқали молиялаштириши кўзда тутилмоқда. Шунингдек, ушбу марказда аҳолига оддий банк амалиётлари қаторига кирувчи валюта айирбошлаш, тўловлар қилиш, пул ўтказиш каби хизматлар ҳам кўрсатилади.

Ўйлаймизки, бугунги амалга оширилган иш, яъни ислом молияси тамойилларига мувофиқ фаолият олиб боровчи марказнинг очилиши бошқа тижорат банкларига ҳам ўрнак бўлади ва тез орада бундай марказлар мамлакатимизнинг барча вилоятларида фаолият юритишни бошлайди. Шунингдек, бундай марказларнинг муваффақиятли фаолияти тўлақонли ислом дарчалари ва ислом банклари очилишига туртки беради деб умид қиламиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. M.S.Tulayev, V.P.Qlichev, (2022). Moliyaviy hisob. (Darslik). ISBN 978-9943-8915-9-3, УО‘К: 657(075.8)
2. [Назарова Муслима Назаровна. \(2022\). НОБАНК КРЕДИТ ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ ХУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ . Journal of New Century Innovations, 10\(2\), 48–54.](#)
<http://www.newjournal.org/index.php/new/article/view/985>
3. Қличев Б.П. (2022). Истеъмолчи манфаатлари асосида маҳсулотга баҳо шакллантириш масалалари таҳлили. “Иқтисодиёт: таҳлилар ва прогнозлар”, ISSN: 2181-0567, 4 (20)-сон, 170-175, УЎК: 338.4 (575.1)
<https://ifmr.uz/journals/18>
4. Тулаев, М. С., & Кличев, Б. П. (2022). ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА КОРПОРАТИВНЫХ ОБЛИГАЦИЙ: ОБЯЗАТЕЛЬСТВО ИЛИ КАПИТАЛ. In Учет, анализ и аудит: их возможности и направления эволюции (pp. 146-154).
5. Адашалиев, Б. (2022). Ўзбекистонда корхоналар ва ташкилотларнинг молиявий ҳисоботининг халқаро стандартларига ўтишининг долзарб масалалари. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1127>
6. ХУДОЁРОВ О.О. (2023). Банк тизимини рақамлаштириш шароитида рақамламли банк технологиларини жорий қилиш. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 99–107. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2788>
7. Klichev, V.P., Tulaev, M.S. (2021). Issues of development of the analysis of business activity in joint-stock companies of Uzbekistan. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 11, November 2021, 584-591
<https://doi.org/10.5958/2249-7137.2021.02539.8>
8. Фарходовна Ирода Урманбекова. (2023). Иқтисодиётни рақамлаштириш шароитида электр энергия ишлаб чиқарувчи корхоналарда харажатлар ҳисоби ва таҳлилининг мақсад ва вазифалари. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 91–98. retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2787>
9. Салимов Шерзод Бахтиёрович. (2023). Ўзбекистон стратегик мақсадлар сари ривожланишда. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 60–71, retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2784>
10. О. Бозорова. (2023). Давлат томонидан тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш йўналишлари. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 24–29. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2779>
11. Кличев, Б. (2023). Корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми таҳлилининг такомиллаштириш масалалари. Направления развития благоприятной бизнес-среды в условиях цифровизации экономики, 1(01), 170 – 173, <https://doi.org/10.47689/TSUE2022-pp170-173>

12. Yuldashev, J. A. (2022). Mechanisms of Customer Attraction Based on Marketing Strategies in Commercial Banks. EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY, 2(10), 25–32. Retrieved from <http://www.inovatus.es/index.php/ejbsos/article/view/1313>
13. Юлдашев, Ж. (2021). Совершенствование методики оценки состояния отношений с клиентами в коммерческих банках. Экономика и инновационные технологии, (3), 233–244. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/11885
14. Назарова Муслима Назаровна. (2023). Ломбардлар фаолиятининг замонавий ҳолати таҳлили. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 50–59. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2783>
15. СУЛТАНОВ, М., & АДАШАЛИЕВ, Б. В. (2021). Фонд бозори савдолари фаоллигини оширишда молиявий саводхонликнинг ўрни. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/384>
16. Nazarova, M. N. (2023). Legal Framework for Microcredit Organizations in the Republic of Uzbekistan and Analysis of Their Current State. Asian Journal of Technology & Management Research (AJTMR) ISSN, 2249(0892). http://www.ajtmr.com/papers/Vol12Issue2/Vol12Iss2_P4.pdf
17. Урманбекова, И. Ф. (2023). Электр энергияси ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва унинг муқобил манбаларидан фойдаланиш имкониятларини ошириш йўллари. O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2(15), 317-322.
18. Салимов, Ш. (2021). Технопарк – фактор инновационного развития малого и среднего бизнеса. Экономика и инновационные технологии, (3), 106–115. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/11872
19. Қличев Бахтиёр Пардаевич, (2023). Корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми таҳлилини такомиллаштириш масалалари. Issues of improving the analysis of the volume of production at enterprises. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 13(7), 42–49. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2782>
20. Тулаев, М. (2021). Разработка методики определения уровня существенности в аудите. Экономика и инновационные технологии, (5), 52–60. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/12137
21. Мусахонзода Икромжон Собирхон ўғли. (2023). Молиявий натижаларда шакллантиришда трансакцион харажатлар, муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 30–35. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2780>
22. Klichev, B.P., Choriev, I. X. (2021). The Issues Of Business Activity Organization In Uzbekistan. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI).Volume 12, Issue 7, July 2021: 4587- 4593.- <https://www.tojqi.net/index.php/journal/article/view/4494>
23. Қурбонов Мухиддин Абдуллаевич. (2023). Камерал солиқ назорати, риск анализларни смарт технологиялардан фойдаланилган ҳолда амалга

- оширишни такомиллаштириш. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 36–41. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2781>
24. Мусахонзода, И. (2022). Корхоналар молиявий натижаларини бошқариш тизими ва уни ҳозирги ислохотлар шароитида такомиллаштиришнинг зарурлиги. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1969>
 25. Курбонов, М. (2020). Зарубежный опыт эффективного использования финансовых ресурсов государственных целевых фондов. Экономика И Образование, 1(5), 163–166. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/economy_education/article/view/4823
 26. О.О.Худоёров (2022). ҲАЛҚАРО ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЙЎЛИДАГИ ТАЖРИБАЛАРИ. Newjournal.org часть №6 ст.51. <http://www.newjournal.org/index.php/new/article/view/994/847>
 27. Ойбек Одилович Худоёров. (2016) The role of internal audit and internal control in banking sector. Молодой ученый. часть №9. ст 739-742. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25964274>
 28. О.Худойоров (2017). Importance of credit risk management in banks. Экономика и бизнес: теория и практика. часть №5. 242-244. <https://cyberleninka.ru/article/n/importance-of-credit-risk-management-in-banks>
 29. Ф.Қ.Бобоҳўжаева. (2022). Банкларнинг иқтисодий ривожланишида маркетингнинг ўзига хос муҳим жihatлари. Eurasian journal of law, finance and applied sciences, 2(13), 156–159. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7466722>
 30. Ф.Қ.Бобоҳўжаева. (2023). Банк ва мижоз ўртасидаги иқтисодий муносабатларда маркетингнинг ўрни ва ахамияти. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 121–127. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2790>
 31. Бозорова, О. (2022). Корхоналар молиявий ҳолатини таҳлил қилишнинг ахамияти. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1084>
 32. Тулаев, М. (2021). Аудитнинг халқаро стандартлари асосида аудиторлик текширувини ташкил қилиш масалалари. Архив научных исследований, 1(1).
 33. Бозорова, О. (2022). Баланс ликвидлигини таҳлили. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1355>
 34. Тулаев Мирзакул Саламович. (2023). Ижара олинган асосий воситалар ҳисоби –молиявий фаолиятни молиялаштириш манбаси. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 3–15. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2777>
 35. Musahonzoda, I. (2019). About organization of additional vocational training of accountants. *Humanitarian and SocioEconomic Sciences Journal*, (2), 30-34. https://www.elibrary.ru/download/elibrary_38230413_58575723.pdf